

E. Attila Aytekin,

Üretim Düzenleme İsyanı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Meselesi, Arazi Hukuku ve Köylülük,

Ankara: Dipnot Yayınları, 2021, 269 s., ISBN 978-605-7414-3-4.

ODTÜ Uluslararası İlişkiler ve Kamu Yönetimi Bölümünde öğretim üyelerinden Prof. Dr. E. Attila Aytekin, bu eserinde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki üretim, devlet ve toplum ilişkilerine farklı açılardan bakmaya çalışır. Önsöz ve 6 bölümden oluşan kitabın iki bölümü Tanzimat dönemindeki Arazi Kanunnamesi'ne yoğunlaşırken, diğer iki bölümü köylü isyanları ve borçluluk üzerinden taşradaki sosyo-ekonomik hayata odaklanır. Bununla birlikte, Aytekin kitapta iki metodolojik tartışmaya değinir: Osmanlı İmparatorluğu'ndaki *çiftlik* tartışmaları ve ATÜT (Asya Tipi Üretim Tarzı) kuramının yeniden değerlendirilmesi. Metot hakkındaki makaleler haricinde Aytekin'in kitaptaki diğer makaleleri önceden farklı dergilerde yayımlanmıştır. Buna rağmen kitap bütüncül bir yapı arz eder.

Birinci bölümde Aytekin Osmanlıdaki çiftlik tartışmalarını Marksist metodoloji açısından inceler. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çiftliklerle ilgili literatürün nasıl geliştiğini ayrıntılarıyla ortaya koyan Aytekin, bu tartışmaları Marksist literatürün hem geçmişteki hem de güncel temaları üzerinden ele alır. Aytekin Marksist literatürdeki tarım sorunu ve tarımın dönüşümünü, kapitalizmin gelişmesi sorununu (özellikle Lenin'in yazıları üzerinden) ve emek üretimi ve toplumsal formasyonu değerlendirir. Ayrıca bu kavramların birbirini nasıl dönüştürdüğüyle ilgili geniş bir literatür değerlendirmesi yapar. Bu tartışmaların ışığında, toprak sahipliği bağlamında Osmanlı çiftlik yapısında dinin rolünü, emek gücünün kullanımını ve ortakçılık ve aracılık gibi farklı müesseseleri inceleyen Aytekin, Osmanlı'daki sermaye birikiminde çiftliklerin rolünü değerlendirerek ilk makalesini sonlandırır.

İkinci bölüm Osmanlı'daki köylü isyanları üzerinedir. Aytekin İmparatorluğun üç farklı bölgesinde (Rumeli'de Vidin, Anadolu'da Canik ve Arap topraklarında, Cebel-i Lübnan'da Kisrevan) çıkan isyanları ele alır. Aytekin bu üç isyanı ayrıntılı biçimde inceledikten sonra bunları Tanzimat reformlarıyla beraber değerlendirir. Daha sonra bu isyanları *ahlâk ekonomisi* kavramı üzerinden yeniden ele almaya çalışır. Bu isyanların incelenmesi sonucunda ortaya çıkan, bölgedeki köylülerin Tanzimat Fermanının getirdiği yasal ve söylemsel yenilikleri kendi çıkarları için aktif biçimde kullanmaya çalışması yorumu, Osmanlı taşrası üzerine

çalışan akademisyenlerinin göz önünde bulundurmaları gereken önemli bir konudur. Bunun yanında Osmanlı tarihi çalışmaları için yeni olsa da *ahlak ekonomisi* gibi antropolojik/tarihsel bir kuram üzerinden Osmanlı tarihine ait olguların incelenmesi, araştırmacı ve okuyucu için farklı zihinsel egzersizler yapılmasına olanak tanımaktadır.

Üçüncü ve dördüncü bölümler Osmanlı modernleşmesi metinlerinde belki de en çok tartışılan 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi'ne ayrılmıştır. İlk makalede (s. 125-154) Arazi Kanunnamesi bir bütün olarak incelenir. İlk olarak kanunname metnini tartışan Ömer Lütfi Barkan'ın bu konudaki makalesini detaylıca inceleyen Aytekin, daha sonra Kanunname'nin farklı şekillerde incelendiği çalışmalara eğilir. Kanunname'nin yayınlanmasının sonucunda değişen toprak ve mülkiyet ilişkilerini inceledikten sonra Aytekin bu literatüre olan eleştirilerini ve önerilerini sıralar. İkinci makalede (s. 155-183) Arazi Kanunnamesi mülkiyet ilişkileri açısından incelenir. Yasal biçimde imparatorluk arazilerinin kişilerin tasarrufuna bırakılması ve toprağın metalaşma sürecini detaylı biçimde tartışan Aytekin daha sonra bu Kanunname'deki arazinin miras olarak intikal meselesiyle ve kadınların kanunnameyle beraber elde ettikleri miras haklarıyla ilgili bilgiler verir. Makalenin son bölümü, arazi kanunnamesindeki büyük toprak sahipliği, çiftlikler ve miri arazi sorununun merkezde nasıl tartışıldığıyla ilgilidir. Diğer makalelerle kıyaslandığında bu iki makale daha az kuramsal tartışma içerse de geniş bir bilgi yükü sunmaktadır.

Kitabın beşinci bölümü Tanzimat dönemindeki kırsal borçluluğu Hüda-vendigar Eyaleti içindeki Bursa'nın iki kazası üzerinden (Karacabey ve Kırmasti) tartışmaktadır. Makalesinin başında Aytekin Karacabey kırsal borçluluğun literatürdeki yerini özetler ve Kırmasti'ye ait borç defterlerini detaylı biçimde inceler. Okuyucu bu iki bölgedeki yerel borçlanma ağlarının yanında bölgesel olarak bu ağların hangi temeller üzerinden kurulduğunu ayrıntılarıyla görür. Bu iki incelemenin ardından Aytekin kırsal borçlanmayı Osmanlı İmparatorluğu genelinden incelemeye çalışır. Bu kısım arşiv kaynaklarıyla ikincil kaynakların karşılaştırmalı bir biçimde nasıl kullanılabileceğini göstermesi açısından bu makalenin en güçlü tarafını oluşturmaktadır. Ayrıca makale Osmanlı taşrasının ekonomi-politiğiyle ilgilenen araştırmacılar için bir takım bilgi ve çalışma alanlarını da ortaya çıkarır.

Kitabın altıncı bölümünde Osmanlı tarihçiliğini farklı yönlerden etkilemiş olan ATÜT tartışmaları değerlendirilir. Aytekin bu bölümde bu tartışmanın nasıl çıktığını anlattıktan sonra bu tartışmanın Türkiye'deki temsilcilerinin

fikirlerine değinir. Bunun yanında ATÜT fikrini Osmanlı'daki *timar* ve Bizans'taki *pronoia* uygulamaları üzerinden düşünen Aytekin, ATÜT'e dair farklı çalışmaları bu benzerlik noktaları üzerinden tartışır. Metot makalesi şeklinde tasarlanmış bu makalede Aytekin Bizans ve Osmanlı'nın *pronoia* ve *timarı* kendi ekonomi-politik konjonktürleri içinde nasıl kullandıklarıyla ilgili ufuk açıcı yorumlarda bulunur (özellikle bkz. s. 225, 226, 228,231, 233-234). Makalenin sonunda Aytekin Osmanlı İmparatorluğu için ATÜT fikrinin eksik yanlarını ele almanın yanı sıra bu tartışmanın okuyucularına neler kazandırdığını da açık bir dille ortaya koyar.

Sonuç olarak Aytekin'in kitabını iki farklı açıdan değerlendirebiliriz. İlk olarak belgelerden yararlanmasına rağmen Aytekin kitabı boyunca özellikle Marksist teorinin peşinden gitmiştir. Her makalede literatürdeki teori ve birincil malzeme eksiklikleri derinlemesine tartışılmıştır. Hatta Aytekin bu noktada Osmanlı tarihinde kavram koyucuların metinlerini ayrıntılarıyla tartışmış ve bu tartışmalar-daki eksiklikleri okuyucuya aktaran yazılar kaleme almıştır. Ancak arşiv malzemesindeki derinliğin bu teorik derinliğine ulaşp ulaşmadığı sorunsalı bu kitabiyat yazarının aklında bir sorun olarak kalmıştır. Burada çok derine inmeden hiçbir zaman tam olarak çözülemeyecek bir sorunu yeniden formüle etmekte yarar vardır: Tarihsel/ekonomik kuram ve belgeler arasındaki ilişki nasıl kurulmalıdır? Kitap boyunca Aytekin'in makaleleri okuyucuyu bu konu üzerinde düşünmeye teşvik eder. İkinci olarak şunu da belirtmek gerekir: Aytekin'in kuramı bütüncül bir biçimde okuyucuya aktarması, kullandığı ikincil kaynaklardaki yazarların satır aralarında gizli olan tereddütleri ortaya çıkarması ve oluşturulan bu bilginin bir bağlam içinde okuyucuya sunması başarılı bir yazarlık ve tarihçilik örneğidir. Bunun yanında Aytekin'in kuramsal ve ampirik bulguları, son yıllarda gelişen ve özellikle Alp Yücel Kaya ve Yücel Terzibaşoğlu'nun katkılarıyla oluşan Osmanlı iktisat tarihi literatüründeki yeni yönelimle¹ beraber düşünüldüğünde, okuyucu Osmanlı İmparatorluğu'nun politik, sosyal ve ekonomik tarihinin nasıl bütüncül

1 Yücel Terzibaşoğlu ve Alp Yücel Kaya, "19. Yüzyılda Balkanlar'da Toprak Rejimi ve Emek İlişkileri", *İktisat Tarihinin Dönüşü Yeni Yaklaşımlar ve Tartışmalar*, der. Ulaş Karakoç ve Alp Yücel Kaya, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), s. 49-105; Alp Yücel Kaya ve Yücel Terzibaşoğlu, "Tahriirden Kadastro'ya: 1874 Emlak Tahriiri ve Vergisi: "Kadastro Tabir Olu-nur Tahrir-i Emlak", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 9 (2009), s. 7-56; Alp Yücel Kaya, "Balkanlar ve Batı Anadolu'da İlk Birikimin Gelişimi (1839-1914)", *Devrimci Marksizm*, 45-46 (2020), s. 11-66; Alp Yücel Kaya, "In the Hinterland of Izmir: Mid-Nineteenth Century Traders Facing a New Type of Fiscal Practice", *Merchants in the Ottoman Empire*, eds. Suraiya Faroqhi and Gilles Veinstein, (Paris: Peeters, 2008), s. 261-279; Yücel Terzibaşoğlu,

bir bakış açısıyla yorumlanıp tartışılabilirdiğini de görecektir. Tanıtılan bu kitap, günümüzde Osmanlı tarihinin sosyo-ekonomik boyutlarını çalışkan akademisyenlere, tartışmaların farklı şekillerde nasıl geliştirilebileceğiyle ilgili güzel bir örnektir.

Sinan Kaya

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

“Eleni Hatun’un Zeytin Bahçeleri: 19. Yüzyılda Anadolu’da Mülkiyet Hakları Nasıl İnşa Edildi?”, *Tarih ve Toplum, Yeni Yaklaşımlar*, 4 (2006), s. 121-147.

Buradaki tartışmaların iklim tarihi boyutuyla ele alan bir çalışma için ayrıca bkz. Semih Çelik ve Christina Luke, “Of Wetlands and Reclamation Regimes: Climate Change, Social Upheaval, and Political Practice in Western Anatolia in the Long Nineteenth Century”, *Winds of Change: Environment and Society in Anatolia*, eds. Christopher H. Roosevelt, John Haldon, (İstanbul: Koç University Press, 2021), s. 251-276.